

NOGIRONLIKKA EGA BO`LGAN INSONLARNI HIMOYA QILISHNING XORIJIY TAJRIBASI

Esirgapova Nargiza Obloqul qizi

Samarqand Davlat Universitetining Kattaqo`rg`on filiali

Ijtimoiy ish ta`lim yo`nalishi 4-bosqich talabasi

e-mail: nargizaesirgapova9@gmail.com

Norjigitova Xumora Norjigit qizi

Samarqand Davlat Universitetining Kattaqo`rg`on filiali

Ijtimoiy ish ta`lim yo`nalishi 4-bosqich talabasi

e-mail: xumoranorjigitova238@gmail.com.

Ilmiy rahbar: Ibragimov Jahongir Toshniyozovich

Samarqand Davlat Universitetining Kattaqo`rg`on filiali o`qituvchisi

e-mail: jahongir.5066@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarda nogironlarni ijtimoiy himoya qilish hamda ularga yaratilayotgan imkoniyatlar bayon etilgan. Maqolada asosiy urg`u xalqaro tajriba bilan yaqindan tanishish, nogironligi bo`lgan shaxslar muammolarining dunyo miqyosida qanday yechilishini o`rganish va ularni O`zbekistonga tadbiq qilish yo`llariga qaratiladi.

Kalit so`zlar: Ijtimoiy himoya, xalqaro tajriba, ta`lim, texnologiya, imkoniyatlar.

Kirish.

Xalqimiz azal-azaldan boshiga musibat kelganda qo'lni qo'lga berib, hamdard bo'lib kelgan. Yiqilganni suyash, ko'makka muhtojlarga yordam qo'lini cho'zish azaliy odatlarimizdandir. Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish eng asosiy masala bo'lgani bois, yurtimizda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilib, bu masala davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ushbu maqolada biz nogironlarni har tomonlama himoya qilish ularning huquqlarini anglatish va shu asosda xorijiy mamlakatlarda nogironlarga e'tibor qanday darajada ekanligini yoritishga harakat qilamiz. Nogironlikka ega bo'lganlar jamiyatning muhim va ajralmas qismidir. Ular turli xil sabablar, jumladan, jismoniy, aqliy, eshitish, ko'rish yoki rivojlanish bilan bog'liq cheklovlarga ega bo'lishi mumkin. Ma'lumki, yer yuzining qariyb 15 foizi nogironlikka ega bo'lgan insonlardir. Ular nafaqat ijtimoiy g'amxo'rlikka muhtoj insonlar, balki, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy rivojlanishining resursi sifatida qabul qilishimiz lozim. Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi shuni

ko'rsatmoqdaki, nogironlarga yaratilgan sharoitlar kelajakda o'zining ijobiy devidentlarini beradi.¹

Asosiy qism. Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish nima va uni qanday amalga oshirish mumkin?

Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish — nogironlarga turmush faoliyati cheklanganligini bartaraf etishi, qoplashi (kompensatsiya qilishi) uchun shart-sharoitlarni ta'minlovchi hamda ularga jamiyat hayotida boshqa fuqarolar bilan teng ishtirok etish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan, davlat tomonidan kafolatlangan iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi². Bundan ko'rinib turibdiki nogironlarni ijtimoiy himoya qilish har bir davlatda ma'lum qonunlar bilan belgilab qo'yilgan. Nogironligi bo'lgan insonlarni ta'lim sohasida, tibbiy jihatdan sog'lomlashtirish, bandligi bo'yicha, sport sohasida keng ko'lamli islohatlar olib borish nogironlarni ijtimoiy himoya qilishning asosiy ko'rinishlaridan desak mubolag'a bo'lmaydi. Masalan, ta'lim sohasini oladigan bo'lsak nogironlarni o'qitish bo'yicha maktablar ochilgan bo'lishiga qaramasdan ularda juda ko'plab muammolar hali ham bartaraf etilmaganligini guvohi bo'lamiz. O'zbekistonda alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun inklyuziv ta'lim loyihasi Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda amalga oshirildi. O'zbekistonda ham bunday o'qitish tizimini joriy qilish orqali alohida nuqsoni bo'lgan bolalar vasog'lom bolalar o'rtasida tenglikni shakllantirishdir, va shu asosda Amerikadagi nogironlarga ta'lim tizimini quyidagicha ko'rib chiqishimiz mumkin. Ma'lumki Amerika Qo'shma Shtatlari ta'limga katta e'tibor qaratgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bu albatta nogironlarni chetlab o'tgan emas. Amerika Qo'shma Shtatlarida nogironlarning huquqlari qonun bilan mustahkamlangan va insonga nisbatan kamsitishni taqiqlovchi umumiy fuqarolik huquqlari tizimiga kiritilgan. Bu boradagi asosiy meyoriy-huquqiy hujjat 1990 yilda qabul qilingan "Nogironlar to'g'risida" gi qonun bo'lib, ushbu ijtimoiy guruhning huquqlarini federal darajada himoya qiladi va mehnat munosabatlarida, davlat idoralarida, jamoat joylarida, savdo va transportda kamsitishni taqiqlaydi.³ Nogironlarni o'qitish uchun ular maxsus qonun qabul qilishgan. Nogironlarni o'qitish to'g'risidagi qonun IDEA (The Individuals with Disabilities Education) - bu butun mamlakat bo'ylab nogiron bolalar uchun bepul tegishli davlat ta'limini taqdim etadigan va ushbu bolalarga maxsus ta'lim va tegishli xizmatlarni ta'minlaydigan qonundir. Ushbu g'oya Shtatlar va davlat idoralari 7,5

¹ Nogironligi bo'lgan shaxslar bilan Ijtimoiy ish amaliyoti 9-bet Uslubiy qo'llanma M.S.Abbasova

² O'zbekiston Respublikasining Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 15 oktabrda 641-sonli qonuni

³ Nogironligi bor shaxslar bilan ijtimoiy ish texnologiyalari O'quv uslubiy majmua-2024

milliondan ortiq munosib chaqaloqlar, kichkintoylar, bolalar va nogiron yoshlarga, maxsus ta'lim va tegishli xizmatlarni qanday taqdim etishini boshqaradi. Shu bilan birgalikda Amerika Qo'shma Shtatlarida yana bir muhim qonun qabul qilingan bo'lib bu ADA (The Americans with Disabilities Act) deb nomlanadi. Nogironligi bo'lgan amerikaliklar to'g'risidagi qonun nogironlarni ish bilan ta'minlash, transport, jamoat turar joylari, aloqa va davlat va mahalliy hukumat dasturlari va xizmatlaridan foydalanish kabi bir necha sohalarda kamsitishni taqiqlaydi. Qonunning maqsadi nogironlarning boshqalar kabi huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashdir. ADA buni nogironlar uchun kundalik hayotning barcha jabhalarida-ishga joylashish imkoniyatidan tortib, Tovar va xizmatlarni sotib olishi, davlat va mahalliy hokimiyat dasturlari va xizmatlarida ishtirok etishgacha kafolatlaydi. Bundan ko'rinib turibdiki Amerikada nogironlarga juda katta e'tibor berilmoqda. Ular uchun ko'plab dasturlar ishlab chiqilgan.

Rossiyada 1960-70-yillarda olimlar A.A.Venger, G.L.Vigodskayava E.I.Leonard go'dak va maktab yoshigacha bo'lgan kar va yaxshi eshitmaydigan bolalarni oilada tarbiyalash imkoniyatlarini aniqlash bo'yicha izlanishlar olib borishdi. Yuqorida nomlari keltirilgan mualliflar keyinchalik «Ota-onalar uchun topshiriqlar» uslubiy qo'llanmasini tayyorlashdi va maktabgacha yoshdagi davrgacha ularning umumiy va nutqiy rivojiga muvaffaq bo'lishdi. Ularning materiallarida ilk yoshdanoq bolalar bilan ishlashni tashkil qilish to'g'risida, shuningdek, bir qator sabablarga ko'ra maxsus maktablarga farzandlarini yubora olmaydigan ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan. Bunda ota-onalarni o'z farzandlarini uyda tarbiyalashga undaydigan sabablarga: oila turar joyining maktabgacha talim muassasasidan uzoqda joylashganligi, farzandning jismonan zaifligi, unda boshqa nuqsonlar ham bo'lishi, ota-onalarning farzandlarini internat turidagi maktabgacha talim muassasalariga berishni xohlamasligi, bazi ota-onalarning maxsus maktabgacha talim muassasalaridagi o'qitish va rivojlantirish darajasidan qoniqmasligi, farzandlaridan uzoqlashishni xohlamasligi va boshqalar kiradi. Rossiyada nogironlarga hamma sharoitlar bo'lishi bilan birga yuqoridagi muammolarga ham duch kelishimiz mumkin. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlardan nogironlarni ijtimoiy himoyasini tahlil qilib chiqqanimizda asosan ta'lim sohasidagi kamchiliklarning ham guvohi bo'lamiz. Buyuk Britaniyadagi nogironlarning ish bilan taminlashning bir nechta variantlari mavjud. Bir kishi JobCentrePlus tashkilotiga murojaat qilishi mumkin, u erda barcha nogironlar ish qidirish va ish qidiruvchilar uchun imtiyozlar olish uchun murojaat qilishadi. Keyin u mutaxassisga - nogironlarni ishga joylashtirish bo'yicha maslahatchiga yuboriladi. Maslahatchi unga keyingi harakatlar rejasini ishlab chiqishda yordam beradi. Maslahatchilar guruhi talabgorning maqomini batafsil tahlil qilish uchun qo'shimcha mintaqaviy ekspertlarni jalb qilishi mumkin. Bular

fizioterapevtlar, kasbiy terapevtlar, tizim mamurlari, nogiron odamlarni qollab-quvvatlash va moslashtirish bo'yicha mutaxassislardir. Nogironlar uchun yangi imkoniyatlar bandlik bo'yicha brokerlar tomonidan amalga oshiriladigan dastur orqali taminlanadi. Nogironlar ushbu dasturga bevosita murojaat qilishlari mumkin. Ushbu dastur JobCentrePlus bilan tuzilgan shartnoma asosida bir qator ko'ngillilar, jamoat va xususiy tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi. Xizmat ish qidirishda odamlarning muammolarini rejalashtirish va hal qilishda intensiv yordamni o'z ichiga oladi.⁴O'zbekiston ham nogironlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha Rossiya tajribasini ham aytishimiz mumkin. Misol uchun Rossiyada nogironlarni ish bilan ta'minlash uchun kvota tizimi joriy qilingan. Xususan har bir korxonada ishchilarning 2-4% qismini nogironlar tashkil qiladi. Nogironlarni ishga qabul qilgan tashkilotlarga soliq imtiyozlari beriladi. Ozbekistonda ham korhonalarda nogironlarning ma'lum qismi ishlashlari mumkin. Yana bir tajriba sifatida Nogironlarni masofaviy ish bilan ta'minlash tizimini kiritishimiz mumkin. buning uchun esa IT va xizmat ko'rsatish tizimga alohida e'tibor qaratishimiz lozim.

Buyuk Britaniyaning ijtimoiy xizmatlarida nogironlar uchun maxsus bandlik xizmatlari mavjud. Ularda nogironlarga ish topishda yordam ko'rsatiladi, maxsus transport vositalariga haq to'lash uchun nafaqa ajratiladi va mijozning ish joyi zarur jihozlar bilan taminlanadi. Nogironlarni ishga qabul qiladigan muassasalar har oy uchun maxsus uskunalar (nogironlar aravachalari, nogironlar uchun liftlar) sotib olish uchun nafaqa oladilar. Og'ir kasalliklarga ega nogironlar uyda ishlashlari mumkin va shu maqsadlar uchun ular maxsus kompyuter uskunalari o'rnatadilar. To'liq yoki qisman ko'rishni yo'qotgan odamlar uchun o'quvchining xizmatlari uchun to'lovni to'lash uchun imtiyoz beriladi (uni o'qigan odam). Boshqa rivojlangan davlatlar qatori Buyuk Britaniya ham nogironlarni ijtimoiy himoyasi bo'yicha uzoq yillik tajriba va qonunchilik bazalariga ega. Bunda biz O'zbekistonga bunday tizimlarning qaysi birini samarali tashkil qila olishimiz haqida aytib o'tadigan bo'lsak Britaniyada nogironlarni ijtimoiy himoya qilish maqsadida tenglik to'g'risidagi qonun qabul qilingan. To'g'ri O'zbekistonda ham bunday qonunlar mavjud. Biroq nogironlarning imkoniyatlarini ularga barcha sharoitlar bilan ta'minlashda muammolarni ham uchratishimiz mumkin. Misol uchun jamoat joylarida nogironlarning barcha xizmatlardan foydalanish ya'ni nogironlar yo'laklari, liftlar, transportdan foydalanish mukammal darajada to'liq takomillashgani yo'q. Nogironlarni ishga joylashuvida ham kamchiliklar mavjuq. Nogironlar huquqlarini buzgan tashkilotlarga jazo mexanizmlari amalga oshirilmaydi. Buyuk Britaniyada esa shu jihatlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Shuning uchun ham Buyuk Britaniyada nogironlarni ish

⁴ Nogironligi bor shaxslar bilan ijtimoiy ish amaliyoti o'quv-uslubiy majmua 66-bet

bilan ta'minlash juda yaxshi desak ham bo'ladi. Britaniyada barcha jamoat transporti, binolar va xizmat ko'rsatish maskanlari nogironlar ehtiyojlariga moslashtirilgan. Jamiyatda nogironlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish. Britaniyada nogironlarga nisbatan stereotiplarni yo'qotish uchun ommaviy axborot vositalar orqali keng ko'lamli kompaniyalar olib boriladi. O'zbekistonda ham nogironlik bo'yicha shunday dasturlarni targ'ib qilish ya'ni nogironlarning yutuqlari va ijobiy hayotiy hikoyalarini va nogironlarga ularning huquqlarini himoya qilish bo'yicha trening va seminarlar tashkil etish ham nogironlarga nisbatan jamiyatda mavjud bo'lgan salbiy fikrlarni yanada kamroq bo'lishiga zamin yaratadi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, nogironlikka ega bo'lgan insonlarni himoya qilishda xorijiy tajriba ularning huquqlarini himoya qilish, jamiyatga integratsiya qilish va yashash sifatini yaxshilash ushun samarali mexanizmlarini joriy etganini ko'rsatadi. Bu tajriba O'zbekistonda ham ushbu sohani rivojlantirishda muhim o'rnak bo'lishi mumkin. Nogironlikka ega bo'lgan insonlarni ijtimoiy himoya qilish. Nogironlikka ega bo'lgan insonlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi har bir davlatning barqaror rivojlanish dasturlarida muhim o'rin tutadi. Nogironlar jamiyatning teng huquqli a'zolari sifatida o'z huquqlarini to'liq amalga oshirishi, sifatli hayot kechirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun huquqiy bazani mustahkamlash, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy yordam tizimlarini takomillashtirish zarur.

Nogironlarni ijtimoiy himoya qilishning muhim yo'nalishlari

1. Qonunchilik va huquqiy himoya. Nogironlarning huquqlarini himoya qilish uchun huquqiy asoslarni yaratish muhim. Masalan, AQShda Nogironlar huquqlari akti (ADA), Yevropa davlatlarida Nogironlar huquqlari bo'yicha konvensiya qabul qilingan. Bu qonunlar nogironlarni diskriminatsiyadan himoya qilish va ularning imkoniyatlarini kengaytirishni ta'minlaydi.

O'zbekistonda ham 2021-yilda qabul qilingan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi qonun bu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi, ammo amaliyotda ko'plab masalalar hali ham o'z yechimini kutmoqda.

2. Ta'lim va ish bilan ta'minlash. Nogironlarni qo'llab-quvvatlashda inklyuziv ta'lim va bandlikni ta'minlash muhimdir. Germaniya, Yaponiya va Rossiyada korxonalar uchun nogironlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha kvotalar joriy etilgan. O'zbekistonda bunday tizimni rivojlantirish nogironlarni iqtisodiy hayotga integratsiya qilishda muhim ahamiyatga ega.

3. Reabilitatsiya va ijtimoiy yordam. Skandinaviya davlatlarida reabilitatsiya xizmatlari va ijtimoiy yordam keng qamrovli va individual ehtiyojlarga

moslashtirilgan. Nogironlar nafaqat tibbiy yordam, balki psixologik va kasbiy reabilitatsiya xizmatlaridan ham foydalanadi.

O‘zbekistonda reabilitatsiya markazlarini rivojlantirish muhimdir.

4. Jamiyatda ijobiy muhit yaratish. Rossiya va Yevropada nogironlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish uchun madaniy tadbirlar, sport musobaqalari va ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot ishlari amalga oshiriladi. O‘zbekistonda ham jamiyatni nogironlarning muammolariga e‘tiborli qilish va ular haqida ijobiy fikr shakllantirish uchun keng ko‘lamli dasturlar amalga oshirilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 15 oktabrda 641-sonli qonuni.

2. Nogironligi bo‘lgan shaxslar bilan Ijtimoiy ish amaliyoti 9-bet Uslubiy qo‘llanma M.S.Abbasova.

3. Nogironligi bor shaxslar bilan ijtimoiy ish texnologiyalari O‘quv uslubiy majmua-2024

4. Nogironligi bor shaxslar bilan ijtimoiy ish amaliyoti o‘quv-uslubiy majmua 66-bet.